

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**СТАНОВЛЕННЯ ГРОШОВОГО РИНКУ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVI – У XVIII СТ.
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИВЧЕННЯ
У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу
07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Клименко Олександр
Олександрович
Керівниця к.і.н., доцентка
Михайленко Галина Миколаївна
Рецензентка вчителька історії
Херсонського ліцею Херсонської
обласної ради
Стельмах Анна Костянтинівна

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1 Історіографія та джерела вичення грошового ринку на українських теренах у XVI –XVIII ст.....	7
Розділ 2.Грошовий устрій на українських землях у XVI – першій половині XVII ст.....	14
2.1. Особливості грошового обігу українських земель наприкінці XVI ст.	14
2.2. Зміни у грошовому господарстві у першій половині XVII ст.	19
Розділ 3. Грошове господарство українських земель у другій половині XVII – у XVIII ст.....	24
3.1. Грошовий обіг на Правобережній Україні.....	24
3.2. Включення Лівобережжя до грошового господарства Росії....	29
РОЗДІЛ 4. Особливості становлення грошового ринку на українських землях наприкінці XVI – у XVIII ст. у шкільному курсі історії.....	36
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ.....	46

ВСТУП

Студіювання історії грошової справи як галузь історичного знання тривалий час привертає увагу не лише істориків. А й економістів, археологів, політологів. Дослідження історії грошового господарства надає можливість вивчати державні процеси, економічні відносини, торгівельні особливості певного періоду історії. Гроші можуть розповісти нам про економічну потужність чи слабкість країни, про внутрішнє положення в державі, про важливі факти політичного життя, ідеологічне спрямування державної політики; дозволяють уточнити дати правління чи імена володарів.

Інтенсивний розвиток міст, торгівлі, ремесел, промислів на українських землях у період нової історії знайшов відображення у становленні грошового господарства. На жаль, розподіл українських земель між різними державами не сприяв становленню власної грошової одиниці у цей період. Однак, незважаючи на це, маємо насичену джерельну базу, що представлена окремими монетами та монетними скарбами західноєвропейських та російських грошових одиниць.

Важливість дослідження грошового обігу для відтворення особливостей економічного розвитку територій зумовлює **актуальність** вивчення даної тематики та аналізу її залучення до викладання історії в школі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрання тематики кваліфікаційної роботи здійснено з урахуванням ініціативної теми кафедри історії, археології та методики викладання, а саме: «Регіональна історія України, історіографія, методологія та джерельна база». Зокрема, у роботі міститься як джерелознавчий аспект (аналіз джерельної бази з історії грошового господарства), так і представлено регіональний аспект української історії (особливості

грошового ринку на Лівобережжі та Правобережжі наприкінці XVI – у XVIII ст.).

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз грошового ринку на українських землях наприкінці XVI – у XVIII ст. та визначення можливостей використання матеріалів цієї теми при викладанні шкільного курсу історії.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання низки **завдань**:

- аналіз історіографії з обраної теми кваліфікаційної роботи;
- характеристика джерел вивчення грошового господарства;
- визначення особливостей обігу грошей на українських землях наприкінці XVI ст. та змін, що відбулися у першій половині XVII ст.;
- аналіз грошового господарства на Лівобережжі та Правобережжі у другій половині XVII – у XVIII ст.;
- аналіз можливостей використання результатів дослідження у шкільному курсі історії.

Об'єкт дослідження – економічний розвиток українських територій досліджуваного періоду.

Предмет дослідження кваліфікаційної роботи – становлення грошового ринку на українських землях наприкінці XVI – у XVIII ст. та особливості його вивчення у шкільному курсі історії.

Територіальні межі кваліфікаційної роботи – Правобережна і Лівобережна Україна наприкінці XVI – у XVIII столітті.

Хронологічні межі кваліфікаційної роботи визначені кінцем XVI – XVIII століттям. Окреслення такого історичного періоду зумовлено тим, що саме протягом цих століть на українських теренах сталося багато суперечливих подій у сфері становлення грошового обігу, які суттєво відбилися на подальшому становленні українського грошового обігу та нумізматики у цілому. Верхньою межею дослідження став кінець XVIII століття, адже на початку XIX століття уже присутні якісно нові

чинники, що суттєво змінили розвиток грошової системи на українських землях як Правобережної, так і Лівобережної України та визначили економічний розвиток цих територій у цілому.

Методи дослідження. Методологічним базисом кваліфікаційної роботи є принципи об'єктивності, історизму, та всебічності. У кваліфікаційній роботі стало доцільним використання як загальнонаукових (типологізація, систематизація), так і спеціально-історичних методів (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний). Слід також відмітити, що під час опрацювання теми важливе значення мало залучення методу критичного аналізу та синтезу при опрацювання джерельного та історіографічного матеріалу.

Наукова новизна результатів дослідження кваліфікаційної роботи полягає у першу чергу в тому, що вперше продемонстровано можливості залучення теми під час викладання шкільного курсу історії.

Практичне значення одержаних результатів проведеного дослідження визначається доцільністю використання матеріалів кваліфікаційної роботи учнями для підготовки рефератів на шкільні уроки з близьким тематичним змістом, для проведення позакласних тематичних заходів; студентами – для узагальнення під час опрацювання лекційних та практичних занять.

Апробація результатів роботи. Матеріали кваліфікаційної роботи пройшли апробацію під час виступу на V Усеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір», яка відбулася 20 травня 2021 р. у Херсонському державному університеті.

Публікації. У збірнику «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Редкол.: к.і.н., доц. Н.М. Кузовова (відп. Ред.) та ін. Херсон: Вид-во ХДУ, 2021. 100 с.» було опубліковано наукову

статтю «Особливості розвитку грошового ринку Правобережної України другої половини XVII – XVIII століття» за темою кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ГРОШОВОГО РИНКУ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ У XVI-XVIII СТ.

Зацікавлення історією грошової справи можемо спостерігати ще з давніх часів. Зокрема, серед перших колекціонерів монет згадують римські імператори. Про перші ж спроби опису нумізматичних колекцій, систематизації зібраного матеріалу можемо говорити з доби Відродження.

Активно до наукового опрацювання почали звертатися дослідники у XIX ст. Їх напрацювання отримали продовження у радянській період і в умовах незалежної України. У XIX ст. до ґрунтового вивчення історії монетної справи звернулися такі дослідники як С. Шодуар, А. Чистяков, П. Шторх, М.П. Кашкаров, А. Гур'єв. Історією розвитку паперових грошей більше займалися Є.І. Ламанський, В. Гольдман, П. Нікольський, проте у своїх роботах вони також висвітлювали окремі аспекти розвитку монетної справи. У цілому, нариси імперського періоду присвячені загальнодержавним аспектам розвитку монетної справи.

Після входження українських земель до складу Радянського Союзу питання розвитку монетної справи у цілому та грошового обігу на українських землях зокрема не залишилося без уваги істориків. Вагомий внесок у розвиток цієї тематики здійснили такі науковці: І.Г. Спаський, А.Д. Друян, Р.Й. Тхоржевський, М.Ф.Котляр [24]. Слід враховувати при сучасному опрацюванні нарисів радянської доби, що матеріал презентувався через призму радянської ідеології.

Історичні студії за період незалежного розвитку також містять ґрунтовні розвідки. Слід відмітити таких авторів: Н.І. Дорофієва, О.А. Бакалець, В.М. Орлик, М.Ф. Котляр, С.В. Орлик, Н.О. Пасічник, М.В. Орлик, О. Скороход, І.Г. Скоморович, Р.М. Шуст [14; 38; 50].

Окрім хронологічного поділу історіографії на імперську, радянську та студії незалежної України, наукові розвідки з теми можна розділити на три групи в залежності від детальності огляду історії грошового господарства: 1) дослідження економічної історії України; 2) нариси, що презентують загальну історію грошового господарства на теренах України; 3) праці, що висвітлюють особливості грошового обігу у певному регіоні у певний часовий відрізок (наприклад, грошовий обіг на Січі та спроби карбування гетьманами власної монети).

Наприклад, до першої групи можна віднести навчальний посібник «Економічна історія України і світу», студії з історії народного господарства Г. Лановика. Серед робіт, що доцільно віднести до другої групи, віднесемо праці М. Котляра, Р. Тхоржевського. Третя група може бути представлена дослідженнями грошового обігу серед козацтва у XVII ст. О. Андрєєвої, студіями з історії фінансової системи українських земель В. Орлика, джерелознавчими дослідженнями М. Орлика тощо; проблемами карбування монет займалися М. Слабченко, Іван Крип`якевич, Ілля Борщак.

Отже, питання історії грошового розвитку на українських землях протягом XIX – XX ст. були достатньо поширеними серед українських науковців. Однак, забезпеченість джерел та наявність багатьох аспектів для вивчення забезпечує наявність сталого інтересу до цієї теми і серед сучасних науковців.

Серед найголовніших джерел із аналізу фінансового обігу можна виділити монетні скарби. Базовими причинами їхнього формування були економічні кризи, політична неврівноваженість, спустошливі війни, пожежі, епідемії, занепад торгівлі, заощадження родинних благ. Скарби довготривалого або короткочасного накопичення були своєрідним накопиченням грошових благ конкретно-історичного періоду часу [7, с. 58-63].

З метою характеристики історії України, особливо в добу середньовіччя та нового часу, аналіз монетних скарбів є вкрай важливим. Кількісний і якісний вміст скарбів, топографія знахідок можуть дуже докладно розповісти науковцю не тільки про соціальний статус людини, яка його приховала, а й про економічний розвиток держави. Аналіз вмісту скарбів і співвідношення між грошами держав різних емітентів може надати вкрай важливі відомості щодо економічних і політичних взаємовідносин країн у певний історичний проміжок часу.

У кінці XVI ст. ареал вітчизняного фінансового ринку став дещо вузьким: епіцентром грошового обігу стали Волинь і Поділля – саме тут зафіксовані знахідки більшості скарбів. Змінився і їхній склад у порівнянні з початком XVI ст. [9, с. 207]. Майже одночасно і повністю із вмісту скарбів зникли джучидські дірхеми, празькі гроші, які в попередні періоди займали очільне становище в українському фінансовому обігу [34, с. 4]. Склад скарбів став, здебільшого, монолітним – а їхніх складах переважали монети, вочевидь, литовського виробництва, а також польські гроші. Відносно польських монет – то її присутність у вітчизняних скарбах не став домінуючим в кінці XVI ст.

Вміст скарбів засвідчує і той факт, що російські монети майже не зустрічався на території Правобережної України. Віднайдення монет російського походження було зафіксовано тільки в одному скарбі, який складається тільки з російських копійок вироблених у період царювання Івана IV Грозного.

Вміст скарбів у кінці XVI ст. знайомить нас і із свідницькою півгрошею. За власним зовнішнім виглядом вони нагадують польські напівгроші, проте мали гіршу якість срібла та меншої ваги. На боротьбу із цими монетами, які підривали економічний фундамент держави, була спрямована значна кількість зусиль держави – її вилучили з обігу,

викупили у населення, проте так і не досягли поставленої мети [17, с. 140].

Протягом XVI ст. на грошових ринках Західної Європи сталися дуже важливі зміни. Замість знецінених грошей на ринках почали з'являтися велика повноцінна монета – талер, який виготовлявся із високопробного срібла і важив приблизно 30 г. Ця високоякісна монета стала світовими фінансами визначеного періоду, яка абсолютно безперешкодно долав кордони країн і був поширеним мало не по всьому світу [47, с. 12]. Але, незважаючи на це, із певних причин на грошових ринках Правобережної України в скарбах наприкінці XVI ст. знаходження талерів скоріш за все є виключенням, ніж закономірністю. Тільки в одному зі скарбів Південної Київщини було зафіксовано знаходження талерів. Їхня національна приналежність та час виготовлення так і не вдалось з'ясувати, а тому достатньо важко визначити історію походження талерів та їх роль у фінансовому обігу Правобережної України досліджуваного періоду.

В цілому, з-поміж 35 скарбів, які були розкриті на Правобережжі, тільки в двох було виявлено західноєвропейські дукати. Ці скарби, які було розкрито в 1910 р. біля с. Бровки Сквирського р-ну. (Сквирський пов., Київська губ.) [42, с. 149]. Подальша знахідка – це величезний скарб із Богданівки, що був складений зі 150 золотих монет. Найстарша монета це – дукат Матвія Корвіна, а наймолодшою виявлена – гданський дукат 1556 р.

Досить часто в скарбах та писемних джерелах XVII – XVIII ст. на українських землях зустрічались гданські, злоті, левкові та крижові талери [22, с. 29]. Згадка про перший злотий талер – гульденталер, із масою 24,82 (22,91 г чистого срібла) зустрівся у Львівських братських книгах під 1560 р. Дана грошова одиниця часто згадувалася у листах, наказах і Універсалах Б.Хмельницького.

В 1890 р. біля м. Сатанів Проскурівського повіту (сучасна Хмельницької обл.) на поміщицькому полі було знайдено 163 польських монети XVII ст. Біля с. Райківці в 1886 р. на землі власника Скибневського було розкрито 1004 срібні монети, 40 з яких (ймовірно талер) придбані Імперською Археологічною комісією. У с. Останківці (1894 р.) було виявлено скарб із 63 срібних та 98 мідних монет XVII – XVIII ст., переважно польських, московських, пруських. Там само було виявлено інший скарб, що складався із 153 півтораків, шелягів польських, пруських, шведських і ризьких початку XVIII ст. Біля с. Печеськи знайдений скарб у складі із 140 срібних польських, московських та шведських монет XVII ст. У 1890 р. в Луці Немирівській Брацлавського повіту один із місцевих селян Гаврило Шмаль знайшов 1110 польські срібні монети XVII ст. У м. Немирів (1888) було виявлено біля 900 талерів і дрібних польських монет Сигізмунда III, Яна II Казимира, шведських – Адольфа і Христини, пруських – Георга Вільгельма [51, с. 14-16].

Історія фінансового обігу на землях України протягом XVII – XVIII ст. добре охарактеризована у нумізматичній літературі, аналіз якої дозволив нам ствердити, що із XVII ст. можна простежити збільшення обігу московської срібної копійки серед усієї західноєвропейської монетної маси.

Срібна російська копійка («чешуйка») мала можливість домінувати на російському фінансовому ринку з 1534 до 1718 рр. та поступово проникла і на українські землі, особливо протягом другій половині XVII – на початку XVIII ст.

Московська срібна монета мала тенденцію до поступового захоплення вітчизняного ринку ще в період правління Івана III і особливо одразу після 1654 р. Натомість у фінансовому обігу України ще понад 80 років переважала західноєвропейська монета, в першу чергу, стара, вироблена у XVII ст. [3, с. 297].

Наслідки економічної реформи Петра I незабаром відбилися і на фінансовому становищі Лівобережної України.

Протягом першої чверті XVIII ст. частина російської монети у фінансах Гетьманщини була ще не великою, але із середини XVIII – першої половини XIX ст. склалась значна перевага російської грошової одиниці над західноєвропейськими зразками: на 297 знахідку російської монети XVIII ст. і 79 – першої половини XIX ст. припали пропорційно 102 і 2 польські та 42 та 1 прусько-бранденбургські [46, с. 123].

Слід відзначити, що всі скарби Правобережної України у першій чверті XVIII ст., в яких знайдено тільки російські монети, що знаходились поблизу від російського кордону: торгівельний обіг в цей період між Росією, Гетьманщиною, з однієї сторони, і Речі Посполитої був досить значним.

У першій половині XVIII ст. ще не існувало абсолютного домінування в Лівобережжі московських монет. Так, серед 67 українських скарбів досліджуваного періоду, було знайдено тільки 10 російських монетних скарбів у Правобережжі, інші – 57 на землях Лівобережної України [29, с. 233].

Частина скарбів була достатньо великою. Так, наприклад, скарб із Флорівського монастиря на Київщині вмщував понад 1000 срібних монет Петра I (1689 – 1725), а інший, виявлений поблизу Корсунь – Шевченківського містив понад 4 кілограм срібних монет Петра I.

На землях Лівобережжя збереглось достатньо багато документів щодо використання золотих та срібних російських монет XVII – XVIII ст. в якості нашійних жіночих прикрас – дукачів, підвісок, ланцюжків для дорогих ікон тощо. Так, наприклад, в описі ризниці Новгород – Сіверського Спасо-преображенського монастиря, створеному на початку XVIII ст. серед підвісок згадуються «... копеексеробранных старих 10 и золотих 155 » [13, с. 144].

У приписній до Спасопреображенського монастиря церкві с. Пречистенського « На образе Николая прикладних 12 крестов, червоний золотой один, таляров польських сребряних три, копеек сребряних вызолочених 26, сребряних мелких копеек 52 » [44, с. 185].

У 1889 р. на території Братського монастиря було знайдено скарб із 7 монет: російських, польських, шведських XVII – XVIII ст. А вже у 1888 р. в садибі Кисельова розкопано флягу для води, наповнену 1000 срібними копійками Петра I. У 1860 р. у садибі Грабовського розкопали скарб із 2243 польських і московських монет [26, с. 159].

У 1861 р. на землях поміщика Стародубцева відкопан скарб із двох посудин, наповнених срібними російськими копійками від Василя II до Петра I. У 1854 р. на київській площі випадково знайдено великий скарб наповнений російськими монетами XVII – XVIII ст.: 26 – Катерини II (1762 – 1796), 645 копійки від Василя Шуйського (1606 – 1610) до Олексія Михайловича (1645 – 1676), 11 монет від Петра I до Катерини II, 61 срібна копійка Олексія Михайловича.

Найбільше срібних монет у скарбі датований періодом царювання Федора Олексійовича (1676 – 1682), коли за умов Руїни на Лівобережжі України посилюються російські впливи та в значній мірі на ринок проникла єдина російська срібна дрібна монета [1, с. 120].

Таким чином, можемо говорити про достатню забезпеченість нумізматичних досліджень, присвячених періоду нової історії України, джерельним матеріалом. Зокрема, слід констатувати наявність численних згадок у писемних пам'ятках XVI – XVIII ст. про особливості розвитку грошового господарства на українських теренах. Крім того, у розпорядженні науковців численні монетні скарби, що унаочнюють інформації з літописів, листів та інших писемних документів.

РОЗДІЛ 2

ГРОШОВИЙ УСТРІЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

2.1. Особливості грошового обігу українських земель наприкінці XVI ст.

У XVI ст. значна частина українських земель потрапили під владу сусідніх країн. Крім адміністративно-територіальних змін це призвело до поширення нових грошей, а еволюція торгівельних взаємовідносин посприяв урізноманітненню одиниць грошового обігу.

Українські землі наприкінці XVI ст., були включені до складу Великого князівства Литовського, в обігу перебували здебільшого півгроші та денари (Пенязь), вироблені на віленському монетному дворі за правління Олександра Ягеллончика і Сигізмунда I. За результатами високої якості і значних масштабів поширення, гроші литовського виробництва швидко досягли популярності серед населення. Однак різний склад срібла в однотипних польських і литовських грошах створювали багато труднощів час налагодження фінансових і торгівельних операцій [6, с. 14].

Продукція монетного виробництва «віденського» періоду Сигізмунда II Августа, яка метрологічно не особливо вирізнялась від попередніх емісій, зайняла важливе місце на грошових ринках українських територій. Крім звичних пенязів і півгрошів, в обігу поширились і стали широко користуватись більш цінні номінали – дводенарії, гроші, трояки і чвораки тим часом оболи (1/2 пенязя), двогроші, шостаки великого користування не набули. Не знайдено документів і про обіг контрмаркованих неаполітанських талерів і півталерів Карла V і Філіпа II, а також півкопків (талерів) і чверть копків (півталерів) Сигізмунда II Августа.

Серед злотих монет відзначеного керівника використання набуло лише дукатами – про що засвідчує їхня наявність в скарбі з с. Богданівна Тернопільській області. Інші номінали – португалли (10 дукатів), тридукати, дводукати і чвертьдукати – карбувались маленькими тиражами і у повсякденному житті широко не використовувались [40, с. 38].

Виробництво монетних дворів Польщі за останню чверть XVI ст. в українських документальних і нумізматичних джерелах відзначена не всіма емітованими номіналами, часто литовськими і ризькими шелягами, грошами і трояками Стефана Баторія і Сигізмунда III [19, с. 27].

У кінці XVI ст. все частіше стало помітне місце у грошовому обігу українських територій використання іноземних валют. На початок цього етапу найбільш цінними для населення були празькі гроші, які займали центральне місце на ринках в минулих століттях. В письмових джерелах вони часто згадувались під терміном чеські, або «плаські», гроші [43, с. 420]. На цей час масове ввезення таких монет припинилось, і вони розпочали відігравати більш скромну роль в грошовому обігу.

У розвитку торгівельних відносин українських земель із Силезією призвело до поширення у використанні карбованої силезійською монетою. Першими з'явилися глогівські гроші Сигізмунда Ягеллончика і Свидницькі півгроші Людовика II. Із середини XVI ст. поширились легніцько-бжезькі гроші герцога Фрідріха II (1495 – 1547) і кюстрінські монети герцога Йоганна (1535 – 1571).

Грошове виробництво Герцогства Пруссія представлялась в Україні декількома грошима і маленькою кількістю гроша, виробленого за часів правління Альбрехта Бранденбурзького (1525 – 1568). Інші номінали останнього керівника – денарії, трояки і шостаки – в українській скарбах не знаходились. Всього за XVI ст. ввезення німецьких монет в Україну залишилося не вагомим [44, с. 165].

Здебільшого, в Україні користувались угорськими монетами. Денарії, які складались із 1/100 угорського флорина, виготовлялись із срібла орієнтовно п'ятисотої проби вагою 0,59 г (0,29 г чистого срібла) і протягом великого проміжку часу девальвація його номіналу не була значною, що робило її популярною не тільки в Угорщині, але й країнах по-сусідству. Саме завдяки цьому денарії масово поширились на території Закарпаття, Галичині, Буковині та на Поділлі, рідше траплялись на Лівобережжі, у документальних джерелах угорські денарії часто згадувались як «лазні» [18, с. 131]. В кінці XVI ст. курс таких грошей на фінансовому ринку українських земель було зафіксовано на рівні коронного соліда.

Новою подією для фінансового обігу на українських землях стало широке розповсюдження монет Московського царства. Це розпочалось ще після проведення у 1534 р. Оленою Глинською (матір'ю малолітнього Великого князя Івана IV) фінансової реформи, яка змогла уніфікувати державну монетну систему. До того часу ареалом розповсюдження виробництва московського та інших удільних монетних дворів була переважно Чернігово-Сіверщина.

Недоліком для московських монет можна відзначити їх невеликі метрологічні параметри: копійка важила 0,68 г високоякісного срібла, у складі монет виявлені, здебільшого, копійки, в меншому ступені – деньги і полушки; в письмових матеріалах російські гроші, як правило, фігурували під терміном «деньги». Виходячи із вмісту чистого срібла, копійка в кінці XVI ст. становила половину польського гроша [21, с. 33].

У економічному обігу південних і південно-західних земель України використовувалась і невелика кількість монет турецького виробництва. Основним номіналом турецької валюти був срібний акче, вага біля 1,2 г – вперше згадуваний під 1328 р. у період правління султана Урхана. Згодом зміст чистого срібла в акче постійно ставав меншим. За свідченнями письмових джерел, такі монети

обслуговувались частиною східної торгівлі, а також часто обмінювались купецтвом між собою [28, с. 229].

Найціннішими монетами на фінансовому ринку українських земель продовжували бути талери і дукати. Хоч масове їх використання розпочалось в першій чверті XVI ст., на західних землях України в великих розмірах вони почали надходити тільки в кінці століття. В актових записах Львівського магістрату ці монети вперше були описані в 1549 р. [5, с. 186]. Тоді їх вартість дорівнювала 33 польських гроші, а в подальші роки талери, які у значній кількості ввозили з Чехії та Німеччини, ставали одними із найпопулярніших на українських землях грошей, що в значній мірі ставали засобами накопичення багатств не тільки в середовищі шляхти або серед заможного купецтва, але і селянами і міщанами.

За описами архівних джерел, в 1584 р. львів'янка Каспрова залишила власним спадкоємцям «700 старих талерів», а заможний купець Гануш Генле в 1595 р. став власником близько 1000 таких монет. Серед них найбільш вагомий відсоток становили монети угорського, саксонського виробництва, а також монетарень, які розташовувались у великих володіннях іспанських Габсбургів. Особливо величезною була частина талерів, ввезених із Бургундії та Нідерландів.

Крім повновартісних монет із срібла на українському фінансовому ринку наприкінці XVI ст. часто користувалися золотими номіналами, наприклад, як засіб накопичення скарбів. Як і в попередніх століттях, дукати і в документальних матеріалах фігурували як «червоні злоті», «золоті флоріни», «злоті в золоті», «угорські золоті». Золоті монети угорського виробництва складались із значної частини грошового імпорту і були популярними серед місцевого населення.

Розвиток торговельних взаємозв'язків із Туреччиною посприяв поширенню на українських землях турецьких золотих грошей [2, с. 241].

Окрім дукатів стандартної ваги, в документах згадується про існування великих номіналів – португал, вартістю 10 дукатів, подвійні дукати – дублони тощо.

У XVI ст. курс дукатів мав тенденцію на постійне зростання. Якщо в 1501 р. він дорівнював 32 польських гроші, то в матеріалах за 1540 р. – вже 52 гроші, у 1574 р. – 54 гроші, а у 1599 р. – 58 грошей. Не мало стабільності і співвідношення між талером і дукатом: якщо в 1560р. воно дорівнювало 3: 2, то вже наприкінці століття, через збільшення вартості талера, ця пропорція порушилась.

В кінці XVI ст. населення українських земель, яке перебувало в складі Великого князівства Литовського, під час обмірів часто користувалося більш традиційної грошовою одиницею – копицею, яка складалась із 60 грошів. Більш рідко математики монет вели на рахунок на рублі, кожен із них дорівнював 100 литовським грошам [21, с. 28].

Таким чином, в кінці XVI ст. паралельно із значною кількістю празьких монет та інших іноземних валют в обігу України траплялись польські та литовські гроші, які з періоду підписання Люблінської унії (1569 р.) ставали однаковими відносно вартості (до Унії 1 польський гріш = 4/5 литовського гроша), щоправда, зображення, які містились на монетах, були із змінами. Це були, переважно, півгроші, з меншим номіналом: шостаки, трояки, гроші, третяки, денари. Монети литовського походження були якісніше за польських.

Із початком правління Стефана Баторія (1576-1586) у розповсюдженні монетної системи відбулись великі зміни. Припинилось виробництво денарів, зменшилось карбування півгрошей. У 1578 р. реформа уніфікувала польську і литовську монетні системи за ординацією короля Стефана Баторія, і після 1579 р. почали карбуватись литовську і польську монети за єдиним критерієм. Злотий закріпився у монетарній системі України й пізніше став базою польських національних грошей [48, с. 79-84].

У часи правління короля Сигізмунда III (1587-1632) почалось виготовлення нових монет. Характерною ознакою правління Сигізмунда III стало поширення у Польщі золотих і срібних монет – дукатів та талерів, які в значній мірі знайшли своє відображення у грошовому обігу на українських землях. Такі гроші з'явилися на українських ринках вже в кінці XVI ст. Вага талера дорівнювала 30 г. і виготовлявся із срібла. Талери грали роль певних світових грошей період пізнього середньовіччя, які вільно подолали державні кордони і змогли розповсюдитись у всьому світі.

2.2. Зміни у грошовому господарстві у першій половині XVII ст.

На початку XVII ст. у соціально-економічному стані українських земель відбулись великі зміни. Розвиток господарства, особливо внутрішньої та зовнішньої торгівлі, призвів до збільшення обсягу грошової маси, змінилось співвідношення між певними номіналами польсько-литовського та іноземного виробництва. Головною на ринках України стала продукція монетного двору Польщі – в результаті великих масштабів монетної емісії за правління Сигізмунда III.

Застарілими на монетних ринках стали коронні півгроші Владислава II Ягелла, Казимира IV Ягеллончика, Яна I Ольбрахта, Олександра Ягеллончика та Сигізмунда I. В залежності від вмісту чистого срібла, перші з них дорівнювалися до грошів, вироблених на основі ординації 1580 р., або до півтораків за реформами 1619 та 1623 рр. [49, с. 141].

Більш вагома на грошовому ринку була частина продукції польсько-литовського монетного двору, яка поширилась після фінансової реформи 1526 – 1528 рр. – коронних, пруських, гданських,

торунських, ельблонзьких та литовських монет та шелягів, а також литовських емісій часів правління Сигізмунда II Августа – денаріїв, дводенаріїв, півгрошів, грошів, трояків та чвораків. Іноземні номінали, як і в попередні періоди, залишалися менш кількісними. Всі монети попередніх років оцінювались не за номінальною вартістю, а із врахуваннями вмісту в них чистого срібла. Так, наприклад, у 1632 р. литовський чворак у Львові дорівнював сім грошей [10, с. 197].

В першій половині XVII ст. на грошових ринках домінувала розмінна монета, випущена за часів королівства Сигізмунда III. Найменшим номіналом став денарій (1/18 гроша), або пенязь, які разом з дводенаріями стали дуже популярними серед місцевого населення, особливо на землях Волинського, Київського та Брацлавського воєводств. У першій чверті XVII ст. їх місце на фінансових ринках посіли соліди (шеляги), масове виробництво яких вели коронні, литовський та ризький монетарні. Значно меншу частину у загальній грошовій масі, через невеликі масштаби карбування, посіли тернарії та півгроші.

З першої половини XVII ст. розпочалось широке застосування ортів, емісія яких почалася в Гданську у 1608 р. Початково їх вартість дорівнювала 10 грошів, або 1/4 талера. Однак згодом це співвідношення змінилося, і у 1620 р. 1 орт дорівнював 20 грошам, а вже з квітня 1622 р. – 22,5 грошам [31, с. 9].

Крім гданських ортів, протягом 1621 – 1624 рр. на основі монетної ординації 1621 р. емітувалась велика кількість коронних ортів. У актових джерелах вони згадувались як «мечикові» (на аверсі монети вміщувалось погруддя короля з мечем у руці), або «бидгощські» (від місця карбування), і оцінювались у 18 грошей.

До середини XVII ст. найбільш поширеною монетою бранденбурзько-пруського карбування стали драйпелькери, метрологічно та за зовнішнім виглядом наближались до польсько-

литовських півтораків. Значна частина з них була виготовлена за герцога Георга Вільгельма (1618 – 1640). Рідше знаходились драйпелькери Георга Фрідріха (1578 – 1603) та Іоганна Сигізмунда (1603 – 1618). Пруські драйпелькери та соліди у значній кількості ввозились на українські землі після припинення виготовлення розмінної монети на території Польщі у 1627 р.

Найбільш розповсюдженим вартісним номіналом стали орти. Подібними до бранденбурзько-пруських випусків були померанські емісії герцога Філіппа Юлія (1595 – 1625) та єпископа Ульріха (1618 – 1622) [36, с. 188].

Грошове виробництво Швеції та її прибалтійських земель на українських монетних ринках було представлено ельблонзькими, ризькими та власне шведськими випусками. Найціннішу групу тут становили розмінні монети, виготовлені в м. Ельблонг під час перебування його у складі Швеції.

Вже протягом 1628 р. тут надрукували першу частину грошей, які зовнішньо нагадували одновидові польські монети. У той же часу місті було налагоджено виготовлення великої частини солідів, драйпелькерів (півтораків) та трояків. Маленькою вважалась емісія повновартісних монет – ортів, півталерів та талерів [45, с. 321].

Більш скромнішими за кількістю та асортиментом стали номінали ризького виготовлення. Власне шведські монети на грошових ринках українських земель були представлені драйпелькерами, які виготовлялись за часи правління короля Густава II Адольфа (1611 – 1632) та його доньки королеви Христини (1632 – 1654) у 1632 – 1635 рр.

Протягом першої половини XVII ст. пропорційно збільшилась роль іноземної монетарної системи. В першу чергу, отримали розвиток різні сілезькі гроші – тешинські трояки, а одночасно і драйпелькери (апфельгрошени) із багатьох германських світських та церковних територій, які вважались спадковими володіннями австрійських

Габсбургів, герцогства Юліх-Клеве-Берг, абатства Корвей, єпископства Магдебург, архієпископств Кьольн та Зальцбург, незалежних міст Любек та Геттінген і багато інших.

Крім драйпелькерів, вагому роль на фінансових ринках посіли інші монети – марієнгроші, батцени, альбуси, геллери, грошени (трикрейцеровики) та ін. Розмінні гроші германського походження відіграла вагому роль в у грошовому обігу на українських землях тільки за першу чверть XVII ст., але в подальшому її надходження в Україну значно зменшувалося [15, с. 165]. Подібна ситуація складалась і стосовно угорських денаріїв та трансільванських грошей.

Крім цього, станом на початок XVII ст. у фінансовому обігу українських земель значно зросла доля монет російського карбування. Це стало можливим в результаті посилення торгових взаємовідносин із Московським царством, а також участю польської та української аристократії в інтервенції до Москви.

Використання російських грошей найчастіше фіксувалося у першій чверті XVII ст. Саме в цей період часу курс копійки дорівнював польському грошу. Тому у складі монетних скарбів переважали номінали, зроблені за час правління царів Івана IV Грозного (1533 – 1584) та його сина Федора Івановича (1584 – 1598). Меншою була частина копійок Василя Шуйського (1606 – 1610) та Михайла Федоровича (1613 – 1645), а гроші одного з претендентів на московський престол польського королевича Владислава Сигізмундович були у використання лише в якості поодиноких екземплярів [11, с. 212]. Крім копійок, на фінансовий ринок українських земель ввозили гроші під назвою «денги» (1/2 копійки). Але їхні обсяги були пропорційно меншими, про що засвідчує невелика кількість згадок про їх використання у актових джерелах та амаленька присутність у монетних скарбах.

Отже, можна зробити висновок, що соціально-економічному комплексі українських земель за першу половину XVII ст. слід виокремити три групи розмінних монет, які домінували на ринках українських земель:

- 1) польсько-литовські номінали;
- 2) монети Швеції та її прибалтійських володінь;
- 3) монетна продукція Бранденбурга та Пруссії.

Таке переважання зумовлювалося входженням значної частини українських земель до складу Польщі та. Відповідно, більш розвинутими торгівельними відносинами у цей період із центральноєвропейськими територіями. Звернення торговельних шляхів протягом першої половини XVI ст. на схід, у бік Московської держави, збільшило обсяг російських монет на українських теренах.

РОЗДІЛ 3

ГРОШОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – У XVIII СТ.

3.1 Грошовий обіг на Правобережній Україні

Політична дійсність, яка відбувалась на території України станом на середину XVII ст., результатами яких стала ліквідація автономного устрою українських земель та їх поділ між Річчю Посполитою та Московським царством, мали значний вплив на розвиток соціально-економічних взаєвідносин на землях Правобережної України протягом XVII – XVIII ст.

На фінансових ринках Правобережної України чільне місце посідали повновартісні срібні номінали, які були відкарбовані на основі метрологічних засад ординації 1658 р. На основі нумізматичних джерел були зафіксовані обіги, в першу чергу, шостаків та ортів. Велика частина з яких вироблена на коронних монетарних дворах, в тому числі львівському.

Карбування віленської, гданської та торунської монет знаходилося рідше, а номінали ельблонзького – не було виявлено в жодному зі скарбів. Інші монети – білонні шеляги, гроші, півтораки та трояки – через незначні масштаби випуску не відіграли суттєву роль у процесі соціально-економічних відносин [20, с. 57]. Це ж стосувалось талерів та дукатів коронного виробництва. Оскільки в скарбах дуже рідко траплялись лише поодинокі або ж нечисленні екземпляри подібних емісій.

Активні політичні і військові події другої половини XVII – початку XVIII ст., втягнення Польщі у Північну війну прирекли українські землі на межу економічної кризи. Військова активність не змогла не

позначитись на становищі економічного сектора Правобережної України. Тому що коронні та литовські монетні двори вже в 1586 р. залишились без роботи, ринок користувався старими польськими та європейськими грошима, значну частину яких представляли неповновартісні номінали.

Частина коронних і так званих польсько-саксонських монетних емісій Августа II, вироблені на саксонському монетному дворі, не володіли ніякою популярністю у населення і не справляли вплив на фінансовий обіг в межах українських земель [20, с. 58]. Їхній обіг не знаходився ні в монетних скарбах, ані в документальних джерелах. Тільки монета Августа II, яку змогли відбити польські та білоруські джерела, стала коронний шостак 1702 р. Отже, незначна частина подібних монет все ж знаходилась в обігу на економічному ринку Правобережної України.

Протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. на економічному становищі Правобережжя широко застосовувалися іноземні валюти. Центральне місце займали, як і в минулих роках, залишились номінали, зроблені на монетних дворах Московського царства (з 1721 року – Російської імперії), Бранденбурга-Пруссії (з 1701 р. – Пруського королівства), Швеції та її прибалтійських володінь, різноманітних державних утворень, які включались до складу Священної Римської імперії, а також Голландії, іспанських Нідерландів та інших країни.

Процес переміщення російської монетарної системи у фінансових обігах Правобережної України набув значного масштабу до середини XVII ст. Цьому процесу посприяло наближення українських земель до Московської держави під час української революції XVII ст. і нарощення політичних та економічних відносин між цими країнами, криза в економічній системі Польщі і одночасно із неможливістю

повноцінно забезпечити ринок якісними державними грошима тощо [35, с. 326].

Відносно низькоякісні пруські гроші у значній кількості завозились на землі Польської держави, де відбувався обмін на якісно кращі зроблені в Речі Посполитій, а також іноземна валюта, яку вивозили для подальшого перекарбування на монетні двори Берліна, Кенігсберга, Вроцлава та інших міст Пруссії. Незначні прояви боротьби із ввезеними на територію держави пруськими підробками за сприяння митної служби змусила урядові кола періодично запроваджувати реформи іноземних монет шляхом публікації відповідних універсалів із офіційними курсами [24, с. 240].

Складнощі із розрізненням оригінальних монет від підробок змусило населення вимагати заборонити обіг пруських монет. Водночас із проведенням грошових реформ XVIII ст. були опубліковані універсали, які заборонили їхній обіг на території Речі Посполитої. Але загальний процес заборони обігу пруської валюти закінчився тільки наприкінці століття.

Участь Правобережжя у торгівлі на Балтиці сприяла поширенню на її території повновартісних грошей, які вироблялись на численних монетних дворах Голландії (Об'єднаних Провінцій) та іспанських Нідерландів. Значний монетний обіг складався, головним чином, із розрізнених номіналів талерного типу та золотих дукатів [24, с. 244].

Впродовж XVII – XVIII ст. найміцнішою валютою на українських фінансових ринках залишались золоті дукати. Найбільше таких монет привозилось із країн Західної та Центральної Європи, в першу чергу, із Нідерландів та земель Священної Римської імперії. Вони впродовж багатьох років зберігли високу якість і сприймались населенням без урахування їх національного виробництва.

Як правило, вони не розрізнялись у документальних джерелах, а згадувались під терміном «червоні злоті». Хоч, інколи, у деяких

документах відзначали і їх походження. Так, наприклад, у козацькому літописі Самійла Величка, описувалась скарбниця Семена Палія, і згадувалось про наявність в ній 51 угорського та 137 венеціанських дукатів [17, с. 138].

Постійна військова, соціально-економічна та політична активність, мінливість державних кордонів, корумпованість митних служб та багато інших причин зумовили прискорення обігу на фінансових ринках значної кількості фальшивих грошей.

Тільки у 1661 – 1664 рр. вищеназвані причини призвели до поширення в обігу великої кількості підроблених монет різних видів, наприклад, шелягів, які згодом поширились і на землях Польщі. Їхню величезну частину становили копії ризьких та лівонських монет із монограмами шведських королів Густава II Адольфа, Христини, Карла X Густава та Карла XI.

В них частенько поєднувалися аверси з реверсами грошей інших видів із зображеннями різних королів. Часто, також, були помилки і, навіть, нісенітниця у датах їх правління. Незважаючи на це, техніка виготовлення сучавських, або волоських підробок засвідчувала те, що над їх продукцією попрацювали висококваліфіковані фахівці з монетних справ, у діяльності яких були механічні знаряддя – вальцювальні кільця (метод «вальцверк»).

Крім монет шведського походження, у Сучаві траплялись факти підробки пруської шеляги герцога Фрідріха Вільгельма, а також польсько-литовської монети цього ж номіналу. За посередництва з корумпованими польськими посадовцями купецтво контрабандно привозило на Правобережжя сучавську підробку, де їх обмінювали на повновартісну срібну монету або платили за товари та послуги [24, с. 253].

Масовому обігу фальшивої монети посприяло зростання цін та збільшення темпів інфляції, що спричинило справедливе незадоволення

місцевого населення. Документальні джерела засвідчували використання на фінансових ринках неповноцінних та фальшивих грошей й інших номіналів [31, с. 9]. Так, наприклад, до перших мали приналежність здавна зроблені гроші, які після тривалого обігу постирались і втратили значну частину власної вартості.

Акти судових справ надали підстави стверджувати про те, що в XVII – XVIII ст. фальшиво монетне виробництво різних білонних, срібних та золотих монет набуло масштабів грандіозного поширення. Фальшивомонетники, в більшій мірі, підробляли найбільш обортові монети і часто малозначні в середовищі місцевого населення гроші. У досліджуваній нами період часу на українських землях відбувався подальший розвиток системи грошової лічби. Панівна грошово-лічильна система стала польська (30 грошів), яка інколи згадувалась як флорин [31, с. 9].

Майже повністю зникли з обігу старі грошові знаки – гривня та копа. Замість них, поширилися, в більшій мірі на території Наддніпрянщини, обіг московської грошово-лічильної одиниці – рубля. Водночас населення користувалось одночасно польськими та російськими лічильними одиницями.

Так, наприклад, на території Поділля у 1770-х рр. худобу продавали за 10 рублів і 2 польські злотих. Новим явищем стало використання в якості лічильної одиниці назви окремих типів грошей – талери, тимфи та ін. А на Лівобережжі у другій половині XVII ст. з'являється поняття «талер український», який використовували для позначення суми в 90 польських грошей.

У актових джерелах згадувались також синоніми цього терміна, наприклад, «талер польської лічби», «талер малоросійської лічби», «талер литовської лічби», які були вживаними в якості позначення традиційної в Україні грошової лічби на польські злоті та гроші, на відміну від російської – на рублі та копійки [24, с. 265-266].

Отже, можна зробити висновки, що адміністративно-територіальні зміни на території України протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. принесли важливий вплив на грошовий обіг. В ньому з'явилися російські та австрійські номінали. Ці зміни змогли сформувати головні особливості в розвитку фінансових ринків Правобережної України у досліджуваний період.

3.2 Включення Лівобережжя до грошового господарства Росії

За період українських національно-визвольних змагань 1648-1654 рр. козацький стан розпочав організацію незалежної держави – Гетьманщини, еволюція і функціонування якої великою мірою залежав від товарно-грошових відносин, які здійснювались українськими мешканцями. Фінансовий обіг визначив становище внутрішньої та зовнішньої торгівлі та став важливим елементом економічного унезалежнення та показником взаємовідносин на міжнародній арені. Надважливими чинниками складеної ситуації на фінансовій системі Лівобережної України стало виникнення власної монетарної системи та грошей. Однак, однієї позиції щодо використання монет власного походження на Гетьманщині в сучасній історичній науці не існує.

Нам відомо, що протягом другої половини 70-х рр. XVII ст. в Гетьманщині була зроблена спроба вилучити із використання поширені серед населення монети, виготовлені як на монетних дворах Речі Посполитої, так і іноземними державами [25, с. 74].

З цією метою гетьман Іван Самойлович, після того як отримав згоду московського царя Олексія Михайловича, був зобов'язаний налагодити виготовлення нових грошей – «чехи» (закріплений термін в Україні відносно польських монет півтораків) за зразком польських, за умови збереження ваги й розміру окрім польського гербу, який замінили на

царський та замість імені короля зазначалось царське ім'я на латині. Але гроші, які повинні були виготовлятися у Путивлі з кінця 1675 р. так і не були зроблені, оскільки помер цар .

У 1676 р. новий цар Федір Олексійович дозволив почати карбування власної монети замінивши ім'я царя та рік виготовлення. Однак воєвода Федір Хрущов, який був призначеним очолити цей процес, не зміг домовитись із гетьманом і виробництво знову не було розпочато [32, с. 117].

Тільки у 1686 р. вдалось виготовити «чехи» на монетному дворі в Севську (сучасна Орловська область). На лицьовому боці монети був зображений московський герб під трьома коронами й містився напис, який позначав початкові літери імен і титулів Івана й Петра Олексійовича (латиною), на зворотній стороні зазначені дата й місце виготовлення [16, с. 224].

Низькопробними зразками монет і недовговічними були севські чехи, тому що в них було більше міді, ніж срібла, і мешканці українських та білоруських територій відмовились їх сприймати. Чехи розпочали видавати службовим людям в якості зарплати, але придбати за них життєво необхідні товари стало неможливим, тому у прикордонних із Польщею землях почались соціальні виступи.

Випуск власної монети не вирішив проблеми фінансового дефіциту, а ще в значній мірі загострив ситуацію. З метою зняття соціальної напруги в українські землі за царським наказом від 16 вересня 1687 р. було відмінено рішення про видачу їх із скарбниці, а залишки монет нагромаджувались в Наказі великої скарбниці, а згодом були переплавлені і перекарбовані на російські монети. Але на фінансовому обігу севські чехи ще декілька років використовувались у мешканців у попиті та повсякденному житті, при цьому для них було надано реальний ринковий курс, який базувався на вмісті у цій монеті чистого срібла [41, с. 136].

Таким чином, спроба виготовлення власної монети в Гетьманщині протягом другої половини XVII ст. не мали значного успіху. У період інкорпорації українських земель до складу московської держави єдиним законним засобом платежу в українських землях були «срібні копійки» та дуже рідкісні «денги».

З метою наближення російської фінансової системи до європейської цар Олексій Михайлович у 1654 р. почав фінансові реформи. Важливою передумовою їх проведення постала необхідність у розповсюдженні російської монети на території українських земель та вилучення з обігу у населення польських номіналів. Із самого початку до обігу були введені неповноцінні срібні рублі, півполтин (1/4 рубля), мідний полтин, алтин (3 копійки) та гроші (2 копійки).

Щодо срібних монет, то вони отримали загальний термін «рубль», оскільки на монеті вперше було викарбовано такий напис. Вироблялись вони шляхом перекарбування викуплених у іноземних купців західноєвропейських грошей і ставали неповновартісною монетою, так як вміщували менше срібла, ніж 100 срібних копійок. Фактична вартість срібного рубля дорівнювала 64 копійки, саме тому у 1655 р. уряд вдався до відмови від виготовлення неповновартісного рубля та продовжив відкарбовувати срібні копійки за попередньою вагою [12, с. 137].

Незначна кількість срібних рублів (6-7 тис. шт.) було відкарбовано тільки у 1654 р. Вони для нас цікаві тим, що вперше серед титулів московського царя в легенді монет був використаний титул володаря України – «Мала Русь» [30 с. 226].

Замість срібного рубля у 1655 р. до обігу на українських землях були запроваджені «сфимки з ознакою». Вони являли собою західноєвропейські талери, на яких двома штемпелями були нанесені круглі зображення копійки та містився напис «1655», це означало її рік виготовлення.

Був встановлений офіційний курс такої монети, що дорівнював 64 копійки, це відповідало її реальній вартості. Єфимки із ознакою прирівнювались до виготовлених раніше срібних рублів. Такі монети поруч із півполтинами перебували в обігу до 1659 р., коли були викуплені у мешканців українських земель за мідні копійки [33, с. 45].

Нові монети отримали значну популярність серед українців оскільки зовнішньо нагадували польські талери, які на грошовому ринку не перебували, тому що обіг іноземної монети був заборонений центральною владою.

Наслідком проведених грошових реформ Олексія Михайловича на території Лівобережної України поширилося використання срібних московських монет та мідних копійок, які за зовнішнім виглядом і вагою дорівнювали срібним. За примусово встановленим курсом в обігу вони перебували із співвідношенням 1:1. Царська влада карбувала їх, все більше закупаючи за них срібні копійки, що в результаті призвело до їхнього фальшування із падінням курсу. Тільки у 1663 р. «за срібну копійку давали 12 мідних» [23, с. 313].

Велика кількість мідних копійок, максимальне зростання цін, бездіяльність царського уряду відносно фальшування монет призвело до зростання незадоволення в середовищі місцевого населення, що в результаті вилилось в «Мідний бунт». Тільки після його жорстокого придушення обіг мідних монет припинився. В населення «100 мідних викупували за 1 срібну копійку» [27, с. 165].

В кінці XVII ст. дії Московської держави стали спрямовуватись на завершення обігу іноземної валюти на території українських земель, проте такі спроби залишились малоефективними. Українське населення надавало перевагу європейським грошам – «польським (осьмакам), півторагрошовикам (чехам) і тригрошовикам (шагам). За неофіційним співвідношенням один талер у досліджуваний період відповідав 90 польським грошам або 60 російським копійкам» [37, с. 127].

Значні зміни в українському фінансовому ринку почалися тільки на початку XVIII ст. та відносяться до фінансових перетворень Петра I, які тривали із 1698 до 1718 рр. Переслідувалась мета вироблення грошової системи із великою кількістю монет, уніфікацію українського та російського грошового ринку та зростання доходів царської скарбниці. Реформи можна поділити в кілька етапів [8, с. 26].

Спочатку треба було закріпити російський «рубль», термінологія якого сягала новгородської гривні, яка перебувала в обігу до XV ст. У ваговій одиниці рубль прирівнювався до гривні (204 грама), з якої виготовляли 200 монет (денег).

Завдяки монетам рубль перетворився на лічильну одиницю та використовувався під час дрібних платежів. Але розмінна монета похитнула його стійкість, бо їхня вага поступово зменшилась, тобто 200 монет важили вже значно менше, ніж 204 грам. Через це рубль припинив бути зливком [39, с. 29].

Після грошової реформи 1534 р. рубль дорівнював 100 копійок (новгородкам), кожна з яких важила 68 грама, а на початку XVII ст. вага 100 копійок знизилась до 48 грамів. Перетворити рубль на повноцінну грошову одиницю намагався цар Олексій Михайлович, але дії успіху не мали – рубль зберіг лише лічильну функцію.

Таким чином, за петровською реформою лічильно-ваговий рубль був прирівняний до західноєвропейських талерів та за десятковою монетною системою поділявся на 100 срібних копійок. У 1704 р. 1 рубль мав вагу 28 г., а з 1764 р. – 18 г. Таку вагу рубль залишив до 1915 р. [50, с. 150].

Наступний крок полягав у введенні в номінал у 1700 р. мідних монет – «денги (1/2 копійки), полушки (1/4 копійки) та пів полушки (1/8 копійки), що становили відповідно пів, чверть і восьму частину копійки». Через рік розпочалося карбування нових срібних «полтин, пів

полтин, гривеників, що становили 50, 25, 10 копійок, а також 5 срібних копійок – десять денег».

У 1701 р. розпочалося карбування «золотого червінця (3,44 г), який відповідав західноєвропейському дукатові, та подвійного червінця із зображенням портрета Петра I». У 1704 р. була випущена «мідну копійку (соту частину срібного рубля) та почалося карбування мідних полтинів (3 копійок)» [24, с. 273].

У 1718 р. карбування срібних копійок було призупинено та розпочатий випуск нових «золотих монет, вагою 4,04 г. з текстом, що засвідчував їхню вартість – два рублі. У наступні роки з'явилися нові номінали: мідні 5, срібні 15 і 20 копійок, золоті імперіали (11,61 г. золота) і напівімперіали, що становили 10 і 5 рублів відповідно».

Таким чином, головним наслідком реформи роздрібний обіг був повністю забезпечений розмінними монетами нових номіналів, що використовувались як на території Росії, так і на Лівобережжі при цьому написи на всіх монетах (окрім кількох видів золотих) були зроблені російською мовою.

Нові монети суттєво відрізнялися від західноєвропейських та у 20 – 30-х рр. XVIII ст. почали домінувати на українських землях, хоча на території Лівобережжя до ліквідації Гетьманщини в обігу ще знаходились європейські монети талерного та дукатного типів. Переважно це були монети Речі Посполитої та західноєвропейські талери – золоті подвійні дукати (подвійний червоний), дукат (червоний золотий), срібні талери, півталери, чвертки, четвертаки (1/4), орти, білонні злотувки (тимфи), шостаки, трояки (шаги), півтораки (чехи), драйпелькери, крейцери, рідше гроші.

В цілому, для фінансового обігу XVII – XVIII ст. на українських землях характерним був біметалізм. У складі Московської держави та Речі Посполитої українські мешканці не мали змоги започаткувати самостійну грошову одиницю.

Процеси, які постійно відбувались, сприяли поширенню грошових одиниць сусідніх територій. Зокрема:

- окреслення основних торгових шляхів;
- еволюція внутрішньої та зовнішньої торгівлі;
- усталення аграрного і промислового виробництв;
- грошові реформи Московії;
- зміни в економічній ситуації у Речі Посполитої.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОШОВОГО РИНКУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ XVI – У XVIII СТ. У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Період нового часу в українській історії посідає важливе місце, адже на нього припадають вагомі події нашого минулого. Початки формування української нації, виокремлення козацтва як особливого суспільного прошарку, що став виразником національно-державних прагнень українців, спроби заснування козацької держави – усе ця надає вагомості цьому періоду української історії. Особливості економічного розвитку українських земель означеного періоду також мають важливе значення для розуміння особливостей життя українців протягом XVI – XVIII ст. Саме для окреслення характеристик економічного положення українських земель доцільно звернутися до питання про становлення грошового ринку та теренах України протягом зазначеного часу.

Зазначені аспекти можуть отримати відображення у ході опрацювання навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи» [52].

Уже починаючи з 5 класу може бути залучений матеріал теми кваліфікаційної роботи на уроках з історії. Отже, пропедевтичний курс «Вступ до історії» включає в себе Розділ 3 «Джерела до вивчення історії» [52], зміст навчально-пізнавальної діяльності якого містить низку позицій, які можуть бути проілюстровані учням саме за допомогою матеріалів, які є частиною теми кваліфікаційної роботи. Зокрема, у програмі мова йде про пояснення особливостей виявлення та збереження історичних джерел, залучення різноманітних джерел для відтворення минулого – для представлення цих аспектів можна використати результати дослідження, що висвітлюють історію монетних скарбів, історію їх виникнення, виявлення та збереження у сучасних

музеях. На прикладі використання монет як джерела для відтворення подій минулого учитель демонструє й важливість залучення різних джерел для опису минулих подій. Урок може включати перегляд фотоматеріалів з історії монет, які були в обігу на українських землях у різні періоди їх історії, у тому числі й у період XVI – XVII ст.

Розділ 6 «Усе має минуле» пропедевтичного курсу «Вступ до історії» [52] у 5 класі серед позицій змісту навчально-пізнавальної діяльності передбачає знайомство традиційними заняттями українців, особливостями переходу від натурального до ринкового господарств. Представлення цих складових означеної теми може містити згадку про активний розвиток торгівлі у козацький період з європейськими країнами, у результаті чого дослідники мають численні знахідки європейських монет на теренах України.

Більш розлоге використання матеріалів кваліфікаційної роботи можливе протягом вивчення курсу «Історія України» у 8 класі, адже він охоплює період української історії з XVI – по XVIII ст., а саме: перебування земель України у складі Речі Посполитої, зародження козацтва, перебіг національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, розвиток українських земель у другій половині XVII – у XVIII ст. [52]. Саме під час опрацювання розділів, присвячених цим подіям української історії, можна використати й матеріал кваліфікаційної роботи щодо грошового устрою на українських землях наприкінці XVI – у першій половині XVII ст., щодо змін у монетному господарстві, які відбулися після козацької національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького у другій половині XVII – у XVIII ст. Презентація окремих аспектів розвитку грошового господарства на українських землях у окресленні століття може відбуватися як у ході розповіді учителем додаткових фактів щодо обігу монет, щодо формування грошового ринку на українських теренах. Або у вигляді учнівської доповіді, яка б містила інформацію з теми: знахідки

монетних скарбів цього періоду, перебування в обігу на українських землях різноманітних європейських монет, збільшення чисельності російських монет. Розповідь може супроводжуватися фото презентацією, що дасть змогу краще донести інформацію до восьмикласників.

Цікавим варіантом залучення матеріалів кваліфікаційної роботи може бути позаурочний захід, який передбачатиме відвідання музею. Херсонські учні мають можливість відвідати Херсонський обласний краєзнавчий музей, який має експозиційні зали, які презентують українську історію XVI – у XVIII ст. Підготовчим етапом екскурсії до музею може стати класна година, на якій будуть прослухані чи переглянуті цікаві матеріали з української історії, наприклад, з історії грошового обігу означеного періоду. Або, після екскурсійне обговорення може супроводжуватися подібними додатковими екскурсами в історію грошей на українських теренах.

Отже, залучити матеріал щодо розвитку грошового господарства на українських землях наприкінці XVI – у XVIII ст. можна як під час шкільних уроків, так і у ході проведення позакласних заходів, які передбачатимуть більш детальне знайомство з окремими аспектами нашої історії.

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день гроші виконують роль особливого товару, що є і загальним еквівалентом, і посередником для обміну товарів. Крім того, гроші виражають між людьми економічні відносини у сфері виробництва та обмінних операцій. Зараз неможливо говорити про ринкову економіку без розвинутої грошової системи, що містить різноманітні механізми регулювання грошового обігу, валютного регулювання. Для здійснення цих фінансових операцій необхідно набути знань й щодо сутності й функцій грошей. Ці питання є досить багатогранними, суперечливими і складними. Важкість поняття грошей як предмета дослідження та теоретичного пізнання визначає наявність різноманітних підходів до їх студіювання. Це простежується як у класичних нарисах науковців, так і в розвідках сучасників.

Дослідження історії грошового обігу на українських землях наприкінці XVI – у XVIII ст. стали з'являтися у творчому доробку істориків уже в XIX ст. Здебільшого, у працях цього часу висвітлювалися лише окремі аспекти історії монетної справи у цілому та грошового обігу на українських землях у період нового часу. Не дивлячись на ідеологічну тенденційність робіт, що побачили світ у радянській період, їх автори (А.Д. Друян, Р.Й. Тхоржевський, М.Ф.Котляр) зробили вагомий внесок у розвиток цієї тематики. Серед сучасних дослідників слід згадати розвідки Н.І. Дорофєєва, М.Ф. Котляра, С.В. Орлика, Н.О. Пасічника, Р.М. Шуста.

Найважливішими джерелами для аналізу грошового господарства виступають монетні скарби. Вміст скарбів, їх кількісний склад, топографія знахідок дають різноманітний матеріал для дослідників: і про соціальний статус людини, що сховала його, а й про економічні відносини в регіоні в цілому. Для дослідження історії грошового господарства на українських землях наприкінці XVI – у XVIII ст. слід

відмітити важливість як монетних скарбів, так і писемних пам'яток означеного періоду.

У XVI ст. значна частина українських теренів перебувала під владою сусідніх країн. Це посприяло не лише адміністративно-територіальним змінам, а й призвело до урізноманітнення одиниць грошового обігу. З цього часу все активніше у грошовому обігу українських територій стали з'являтися іноземні валюти, наприклад, празькі гроші, які займали центральне місце на ринках в минулих століттях. Надалі джерела засвідчують про обіг угорських денаріїв, турецьких акче, московських копійок. Найціннішими монетами на фінансовому ринку українських земель тривалий час були талери і дукати.

Розвиток господарства у XVII ст., особливо внутрішньої та зовнішньої торгівлі, призвів до збільшення обсягу грошової маси, змінилось співвідношення між певними номіналами польсько-литовського та іноземного виробництва. Головною на ринках України стала продукція монетного двору Польщі.

З середини XVII ст. у фінансовій сфері Правобережної України збільшується присутність російської монетарній системі. Це було зумовлено як посиленням політичних відносин з Московською державою у період національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та у наступні десятиліття, так і економічними проблемами в Речі Посполитій.

Організація козацьким станом Гетьманщини супроводжувалася й еволюцією товарно-грошових відносин українських землях. Надважливими чинниками розвитку фінансовій системі Лівобережної України стали спроби запровадження власних грошей. Протягом другої половини 70-х рр. XVII ст. в Гетьманщині була зроблена спроба вилучити із використання поширені серед населення монети, виготовлені як на монетних дворах Речі Посполитої, так і іноземними

державами. Однак, спроба виготовлення власної монети в Гетьманщині протягом другої половини XVII ст. не мали значного успіху. Натомість у результаті проведених грошових реформ московського правителя Олексія Михайловича на території Лівобережної України поширилося використання срібних московських монет та мідних копійок.

З 20 – 30-х рр. XVIII ст. на українських землях почали домінувати російські монети, хоча до ліквідації Гетьманщини в обігу ще знаходились європейські монети талерного та дукатного типів.

Ознайомлення з розвитком українських земель протягом XVI – XVIII ст. у шкільному курсі історії неможливе без висвітлення питань економічного розвитку регіонів. Саме у ході опрацювання цих питань у курсі історії України у 8 класі доцільне найбільш широке залучень матеріалів кваліфікаційної роботи з історії грошового господарства на теренах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакалець О. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648-1764 рр.). К., 2007. 224 с.
2. Білоцерківський В. Історія України: Навчальний посібник. К., 2007. 346 с.
3. Бойко О. Історія України. К., 2004. 688 с.
4. Борисенко В. Соціально-економічний розвиток України в другій половині XVII ст. К., 1996. 362 с.
5. Гальчинський А. Теорія грошей. К., 2001. 282 с.
6. Голобуцкий В. О цеховом ремесле и зарождении капиталистического производства в XVI – первой половине XVII вв. на Украине. *Научные записки Киевского финансово-экономического института*. 2009. № 7. С. 11-24.
7. Гришко Л. Малий історико-нумізматичний довідник. Львів, 2003. 348 с.
8. Гром С. Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII–XVIII ст.: проблема становлення та розвитку. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 23-31.
9. Гуслистий К. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.). К., 2000. 328 с.
10. Демківський А. Гроші та грошовий обіг: навчально-методичний посібник. К., 2002. 290 с.
11. Дереза О. Історія нумізматики України: економічний погляд. К., 1999. 366 с.
12. Дідусенко П. Нариси з історії митної справи та митного законодавства України. К., 2009. 252 с.
13. Дмитрієнко М. Гроші в Україні. Факти і документи. К., 2008. 274 с.
14. Дорофієва Н. З історії грошей України. К., Львів, 2000. 322 с.
15. Доценко М. Нумізматики: історія грошового обігу та монетарної справи в Україні. К., 2007. 238 с.

16. Жук О. Українські літописи XVII – XVIII ст. про економіку та грошовий обіг Гетьманщини. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірник наукових праць*. К., 2004. С. 218-232.
17. Жукевич І. Промисловість та національний ринок України у XVI-XVIII століттях. К., 2009. 196 с.
18. Зварич В. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. К., 2001. 378 с.
19. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV-XVIII ст. магдебурзького права. *Право України*. 1996. № 9. С. 25-30.
20. Кіт А. Ярмарка Південної України останньої чверті XVIII ст. у світлі ставлення до неї російського уряду. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. К., 2002. С. 55-59.
21. Козубовський Г. Основні номінали грошового обігу України X-XX ст. *Фінанси України*. 2006. № 10. С. 26-34.
22. Комаринська З. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. Луцьк, 2004. 148 с.
23. Король В. Історія України. Документи і матеріали. З літопису Григорія Граб'янки. К., 2001. 468 с.
24. Котляр М. Грошовий обіг на території України. К., 2007. 402 с.
25. Коцюба А. Організація фінансової справи та спроба карбування монет за гетьмана Б. Хмельницького. Вінниця, 2004. 184 с.
26. Кривенок А. Нарис історії грошового обігу в Україні (VI ст. до н.е. – початок XXI ст.). Чернігів, 2003. 332 с.
27. Кучерява М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. К., 2001. 276 с.
28. Лазарович М., Лановик Б., Матейко Р. Економічна історія України. К., 2004. 356 с.

29. Лановик Б. Економічна історія України та світу. К., 2002. 428 с.
30. Литвин В. Економічна історія України. К., 2011. 336 с.
31. Лямець С. Грошовий обіг в Україні за доби Середньовіччя. *Фінанси України*. 2008. № 12. С. 7-11.
32. Малик Я. Організація фінансової справи та спроба карбування власних монет за часу гетьмана Б. Хмельницького. Вінниця, 2004. 246 с.
33. Маркіна В. Про грошову та відробіткову ренти на Правобережній Україні в другій половині XVII століття. *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С.43-47.
34. Махун С. Нумізматична карта України від Святого Володимира до наших днів. *Україна Incognita*. 2015. № 16. С. 3-4.
35. Мельник С. Барський скарб польсько-литовських монет XVII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні: збірник наук. праць*. К., 2004. Число 7. С. 325-330.
36. Олійник М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII століття. К., 2001. 288 с.
37. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.). К., 2005. 290 с.
38. Пасічник Ю. Грошова термінологія XVI-XVIII століття. *Фінанси*. 2010. № 11. С. 14-16.
39. Пономарьов О. Про початок мануфактури на Україні. *Український історичний журнал*. 2000. № 3. С. 27-35.
40. Пришляк В. До питання про торговельні комунікації і митні системи українських земель першої половини XVIII ст. *Історія України*. 2000. № 9. С. 36-41.
41. Реверс К. Чи була на Україні в XVII ст. власна монета. К., 2006. 218 с.
42. Реверчук С. Історія грошей і банківництва: Підручник. К., 2004. 372 с.

43. Рябцевич В. Денежное обращение и клады на территории Чернигово-Северской земли и восточной Беларуси в XVI в. *Нумизматика и сфрагистика*. К., 2000. Т. 3. С. 415-428.
44. Скоморович І. Історія грошей і банківництва : Підручник. К., 2004. 340 с.
45. Стрижакова Н. Таляри Західної Європи в українських скарбах. *УНІБ*. 2000. № 2. С. 299-343.
46. Тимочко Н. Економічна історія України: Навчальний посібник. К., 2005. 412 с.
47. Шебета Д. Внутрішньогосподарський розвиток території українських земель у XVI столітті. *Економіка та економічна думка*. 2012. № 3. С. 11-14.
48. Шевченко Р. Торговці Гетьманщини у першій половині XVIII ст. К., 2001. 284 с.
49. Шугаєвський В. Монета і грошова лічба на Україні в XVII столітті. *Українська Вільна Академія Наук у США: Науковий збірник*. Нью-Йорк, 1952. Т. 1. С. 122-157.
50. Шуст Р. Нумизматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. К., 2007. 376 с.
51. Яушева-Омельянчик А. Скарб знайдено... *Нумизматика і фалеристика*. 2002. № 1. С. 12-23.
52. Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

ДОДАТОК А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

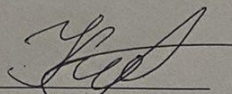
Я, Килишенко Олександр Олександрович,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна
добročесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

12.10.2021
(дата)

(підпис)

Олександр Килишенко
(ім'я, прізвище)